

ДУНАЄВЕЦЬКИЙ РАЙОННИЙ АРХІВ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ (40-50-і РОКИ ХХ ст.)

У статті на прикладі Дунаєвецького району Хмельницької області досліджено процес відбудови архівної справи у повоєнний час. Показано, яких збитків архівам усіх рівнів завдала Друга світова війна, як органи влади та архівного управління, підпорядкованого НКВС, вживали заходів для збереження документальних свідчень про воєнні події, злочинну діяльність окупантів і колаборантів.

Встановлено збитки, завдані війною низовій архівній ланці, зокрема Дунаєвецького району, поетапні кроки з відновлення архівної справи, збору документів і матеріалів періоду окупації, налагодження діловодства і створення відомчих архівів в установах, організаціях, на підприємствах і в колгоспах. Показано внесок дунаївчанина-архівіста Федора Павловича Шевченка у розбудову архівної справи в Україні, діяльність науково-видавничого відділу Архівного управління Української РСР, який він очолював 1943 року, видання низки документальних збірників за його редакцією.

Доведено, що вже у 50-і роки ХХ ст. архівні установи Хмельниччини не тільки відновили матеріальну базу й кадровий потенціал, налагодили взаємодію усіх ланок архівної мережі, а й посилили використання архівних фондів з науковою метою, публікували документи і матеріали, видали перші у повоєнний час документальні збірники.

Ключові слова і словосполучення: Дунаєвецький район, районний архів, архівна справа, фонд, евакуація, збитки, відбудова.

Питання архівної справи на Хмельниччині в перші повоєнні десятиліття знайшло деяке висвітлення в статті колишнього директора облархіву І.І. Кириченка, опублікованій в журналі «Архіви України» [7]. Однак відбудова райархівів, зокрема на Хмельниччині, поки що не стала предметом окремого дослідження.

Мета цієї статті й полягає у відтворенні складного процесу відновлення у перші повоєнні роки матеріальної бази, кадрового потенціалу архівних установ, налагодження діловодства й архівів установ, організацій, підприємств, колгоспів.

З початком Великої Вітчизняної війни гостро постало питання дальшої долі архівних установ усіх рівнів. Розгубленість вищого державного керівництва, викликана нападом фашистської Німеччини, призвела до втрати часу. Лише 27 червня 1941 року було прийнято постанову ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР про порядок вивезення й розміщення людей і майна. Відповідні директиви отримали в першу чергу архіви західних областей СРСР. Евакуації підлягали документи НКВС, інших правоохоронних, партійних і радянських органів, те, що не можливо було вивезти, підлягало знищенню. З Кам'янець-Подільського і Проскурівського історичних архівів вдалося вивезти 1248214 справ 2460 фондів, з Вінницького – 966000 справ 2500 фондів [3, с.81]. «Непотрібні архівні матеріали» знищували скрізь. У Києві вдень і вночі їх спа-

лювали в котельнях хлібозаводів, електростанцій, шкіл, лазень. За наказом начальника НКВС Вінницької області до евакуації з відділу секретних фондів відібрали документів всього на одну вантажівку, решту – більше 10 автівок документів з грифом «таємно» і «цілком таємно» – мали спалити протягом 24 год. [12].

Значна частина документів евакуювалася разом з установами, підприємствами і організаціями. Дунайчанка К.С. Корякіна не раз згадувала, як рятувала партійні документи під час ворожого бомбардування, евакуюючись до Новохоперська Воронежської області [6, с.60].

29 червня 1941 року фашисти зайняли перший населений пункт області – село Білотин Плузжнянського району, а 18 липня – останній, село Погоріла Лeticівського району. Розпочалася майже трирічна окупація краю. З приходом нацистів архіви продовжили роботу, накопичуючи діловодні матеріали про діяльність окупаційних властей.

Вже 16 лютого 1942 року Головне архівне управління видало циркуляр «Про виявлення, концентрацію і охорону документальних матеріалів Вітчизняної війни радянського народу проти фашистських загарбників», згідно якого органи НКВС разом з архівістами зобов'язані були збирати й охороняти архівні документи тієї доби. Мета полягала, насамперед, у формуванні джерельної бази героїчної боротьби радянського народу проти загарбників як на фронтах, так і в тилу. Однак було й інше завдання: виявляти осіб, які на окупованих територіях співпрацювали з фашистами.

12 серпня 1943 року, перед звільненням першого великого міста України – Харкова, нарком внутрішніх справ Української РСР В. Рясной звернувся листом до командувачів Воронежського, Південно-Західного, Південного та Степового фронтів з проханням організувати збір документів і матеріальних свідчень про окупаційний режим, оскільки вони мають «надзвичайно важливе політичне, науково-історичне та оперативно-довідкове значення для вивчення історії Великої Вітчизняної війни». Водночас просив попередити непоодинокі випадки нищення червоноармійцями важливих документів – використання для опалювання, на цигарки [4, с.40-41].

13 серпня 1943 року ним же був підписаний наказ № 006 «Про збирання документальних матеріалів Великої Вітчизняної війни у районах УРСР, звільнених від німецько-фашистських загарбників». Наказ зобов'язував оперуповноважених, дільничних та інших оперативних працівників органів НКВС, архівістів збирати й концентрувати в держархівах листи, газети, звернення, накази, розпорядження, журнали, книжки та інші матеріальні свідчення діяльності окупаційного режиму та осіб, які співпрацювали з нацистами. На основі наказу створювалися оперативні групи, які йшли слідом за військами, накопичували документальні матеріали, відновлювали на визволених територіях державні архівні установи. До 1 січня 1945 року таким чином в Україні було зібрано 4715 фондів (481479 справ) та 305836 кг розсипу, 43103 ек-

земляри брошур, листівок, плакатів, відозв, 41064 екземпляри газет, 68463 фотодокументи та інші матеріали [9, с.208].

У серпні 1944 року Раднарком УРСР прийняв постанову «Про заходи по створенню документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і впорядкування архівного господарства». Вона зобов'язувала ради всіх рівнів забезпечити архівні установи приміщеннями, підібрати кадри. Усі установи і організації Української РСР мали терміново передати до архівів на визволеніх територіях документи окупаційної влади.

Слід зазначити, що архіви за роки окупації зазнали великих втрат. У Кам'янці-Подільському під час боїв стелажі і меблі Домініканського костелу, де зберігалися документи, фашисти використовували для укріплення своїх вогневих точок. До рук окупантів попали архіви Дунаєвецької райпрокуратури – 430 справ за 1936-1941 рр., Сатанівського райвідділу НКВС, Солобовецького і Теофіпольського нарсудів. Як правило, фашисти та їх місцеві поплічники ховали сліди своїх злочинів – знищували архіви, документи та матеріали поточного діловодства, зокрема в Михалпільському, Дунаєвецькому, Сатанівському, Чемеровецькому, Теофіпольському та Волочиському районах [3, с.29].

Акт збитків, завданих окупантами Дунаєвецькому райархіву, 10 червня 1944 року підписаний головою комісії начальником райвідділу НКВС ст. лейтенантом Макаром Іларіоновичем Пономаренком, членами комісії Т.А. Паршеновим, Л.І. Дерикоз, завідуючою ЗАГСом, І.В. Алексеєвим, заврайВНО, засвідчив, що «під час окупації німецько-фашистськими військами Дунаєвецького району у липні місяці 1941 року архів повністю знищений...

Після звільнення Дунаєвецького району встановлено, що в Дунаєвецькому райархіві майже не збереглося документальних матеріалів. Була знайдена невелика кількість документів у повному безпорядку». Серед знайдених у хліві документів були: 600 кримінальних справ, 454 – цивільних, справ народного слідчого – 26, судово-земельної комісії – 55, інших установ – 30. Загалом справ радянського періоду було знайдено 1413 одиниць зберігання [3, с.251].

Архів знаходився в приміщенні по вул. 1 Травня, 23 (раніше – вул. Леніна, а нині – Красінських, територія міської № 2 ЗОШ I-III ст.). Архівосховище мало 16 квадратних метрів (48 м³), робоча кімната – 13,6 квадратних метрів. Протяжність стелажів – 80 погонних метрів. Кімнати опалювалися і були цілком задовільними.

Головне завдання, яке ставилося в той час перед архівами, полягало в концентрації вцілілих документів, обслідуванні архівів установ та організацій. Цього вимагав і лист начальника Управління державними архівами НКВС УРСР Гудзенка: «Знищення будь-яких документальних матеріалів як в архівах, так і в процесі поточного діловодства установ та організацій і підприємств без дозволу архівних органів забороняється.

Документи, що відклалися в процесі роботи у відділах установ і підприємств ... мають бути передані на збереження у відомчі архіви» [3, с.82].

До Дунаєвецького райархіву, який 1 червня 1944 року очолила комсомолка Розалія Сергіївна Карвацька, 1928 року народження, надходили листи, розпорядження з вимогою підготувати хронологічні довідки на всіх фондоутворювачів, скласти списки установ, які діяли в роки окупації, зібрати дані про їх керівників, а також – листи і спогади остарбайтерів, що повернулися додому, спогади учнів, які навчалися в той час та інше.

В одній із перших доповідних за 1944 рік Р.С. Карвацька повідомляла: «У Дунаєвецькому райархіві знаходиться на збереженні дореволюційних справ 1413. Усі німецькі документи, які до цього часу зберігалися в Дунаєвецькому райархіві, передані в ОДА УНКВС. Зібрані листи людей, які були насильно вигнані в Німеччину, також передані в ОДА НКВС» [1, арк.2].

На вимогу архівного відділу УНКВС Кам'янець-Подільської області в усі сільархі району був направлений лист за підписом начальника райвідділу НКВС ст. лейтенанта міліції М.І. Пономаренка: «Зберіть декілька листів і поштових карток, отриманих від людей, насильно вивезених на каторгу до Німеччини, і вишліть до райвідділу НКВС» [1, арк.6].

Великої уваги Р.С. Карвацька надавала інспектуванню архівів підприємств і установ. 28 вересня 1944 року вона повідомляла начальнику ОДА УНКВС Марковському, що на облік було взято 130 установ, в яких зберігалось 2313 архівних справ за 1944 рік [1, арк.11].

Ця робота проводилася і в наступний період. Протягом першого півріччя 1945 року було обстежено 30 установ, взято на облік архівні справи 125 установ і підприємств із 171. Райархів, що знаходився в окремій кімнаті, сконцентрував 1445 довоєнних справ, у тому числі по роках: за 1921 рік – 2 справи, 1923 р. – 3, 1924 – 42, 1925 – 118, 1926 – 111, 1927 – 112, 1928 – 132, 1929 – 117, 1930 – 185, 1931 – 192, 1932 – 200, 1933 – 96, 1934 – 71, 1935 – 57, 1936 – 4, 1937 – 3, 1938 – 1, 1939 – 1, 1940 – 1 справа [1, арк.17].

Ще в січні 1946 року в райархіві зберігалось 43 справи з документами окупаційного періоду. У кілька етапів до облдержархіву були передані спочатку листи, а згодом і 696 спогадів остарбайтерів, 112 спогадів учнів, які проживали на окупованій території, 94 поштових картки [1, арк.8].

Приклад показував облдержархів, який на кінець 1945 року сконцентрував 10465 справ, 459 назв газет, 482 брошури, 216 книг, 108 плакатів, 632 листівки, 2424 фотографії. Окрім того – 19757 листів та 832 спогади громадян про перебування на роботі в Німеччині. Загалом протягом 1946-1950 рр. облдержархів прийняв більше 200 тис. справ, у тому числі з Центрального державного історичного архіву – 50 тис. одиниць зберігання, з Ростова були реєвакуйовані 11183 справ облвиконкому. А ще 24630 справ передав Кам'янець-Подільський райархів, 9727 – Чемеровецький, 1374 – Дунаєвецький [7, с.18].

На ці роки припадає активна архівна діяльність у Києві вихідця з Дунаєвеччини Федора Павловича Шевченка.

Народився він 11(24) серпня 1914 року в с. Дунаївці, яке з південного заходу прилягало до м. Дунаївці. Дитячі роки збіглися з переустроєм суспільного життя, серйозними суспільними катаклізмами, трагічними подіями, що привели до збіднення населення. Павло і Ганна Шевченки важко трудилися, прагнули дати дітям Федору і Надії освіту.

Федір спочатку навчався в трирічній початковій школі біля суконної фабрики, четвертий і п'ятий класи пройшов у семирічці – двоповерховому будинку Тайбера навпроти фабричного корпусу, а коли її реорганізували у єврейську школу, перейшов у трудову семирічку, яка діяла в приміщенні колишнього лютеранського училища (нині на тому місці Дунаєвецька № 2 ЗОШ I-III ст.).

1930 року, після закінчення семирічки, пішов працювати в місцевий колгосп «Спільна праця», допомагав батькам вчити сестричку Надію. У 1932-1933 роках працював підсобним робітником на взуттєвій фабриці в м. Києві й водночас навчався на вечірньому робітфаці Київського інституту шкіряної промисловості. Восени 1933 року вступив до Московського державного історико-архівного інституту. Слухав лекції видатних істориків М.Н. Сперанського, М.М. Тихомирова, В.І. Пічети, знання удосконалював на семінарських заняттях, практику проходив в архівних установах. Отримавши диплом з відзнакою, протягом 1937-1940 рр. навчався в аспірантурі, готував кандидатську дисертацію на тему «Російські воєводи на Україні», яку завершив 1940 року [15, с.3-4].

Призначення отримав в Україну на посаду директора Чернівецького обласного державного архіву. Упорядковуючи до революційні справи, звернув увагу на фонди, що стосувалися революційного руху на Буковині XIX ст., діяльності Лук'яна Кобилиці. Він вивчав їх і згодом, коли почалася евакуація, вивіз у числі інших найцінніших документів [5, с.366-377].

1941 року в евакуації очолював Краснодарський крайовий державний архів, 1942-го – архів Ради Народних Комісарів Узбецької РСР, у 1942-1943 рр. – науково-видавничий відділ Архівного управління Узбецької РСР. 1943 року захистив кандидатську дисертацію і в листопаді був відкликаний урядом Української РСР на таку ж посаду в Архівне управління УРСР. З того ж часу почалося активне архівне і наукове життя Ф.П. Шевченка в рідній Україні.

Займаючись підготовкою і виданням архівних документів, він набув достатнього досвіду, щоб протягом 1945-1949 років працювати в Комісії з історії Великої Вітчизняної війни Академії наук Української РСР на посаді заступника голови. Його зусиллями підготовлена і 1947 року видана збірка листів з фашистської каторги, в якій він виступив і автором передмови, і редактором [8]. У ній кожен лист – то крик зболеної душі, туга за рідним краєм, близькими людьми, інколи – розпач і сльози. Власне – документальне свідчення трагізму, який принесла війна українцям, насильно вивезеним на роботу до Німеччини.

Вже в цей час Федір Павлович виступив і як талановитий педагог (протягом 1944-1950 рр. – завідувач кафедри архівознавства,

доцент Київського державного університету імені Тараса Шевченка), і організатор науки. Під його керівництвом перекладачем з української на російську другого видання «Листів з фашистської каторги» починала наукову працю Олена Апанович, згодом видатний історик і вдячна учениця Федора Павловича, автор спогадів й історіографічного аналізу доробку свого учителя [2]. Ф.П. Шевченко редагував щоденник С.В. Руднева про Карпатський рейд.

1949 року побачив світ упорядкований ним документальний збірник «Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст.», матеріали до якого розшукав ще в довоєнний період. Він написав передмову і дав наукові коментарі до документів [14]. Через рік у «Віснику АН УРСР» була опублікована його стаття про Лук'яна Кобилицю – ватажка народного руху на Буковині, а 1958 року – монографія «Лук'ян Кобилиця: з історії антифеодальної боротьби селянства Буковини в першій половині XIX ст.» (К. : Вид-во АН УРСР, 1958, 205 с.).

1949 року Федір Павлович перейшов на постійну роботу до Інституту історії АН УРСР, очолив відділ країн народної демократії, а згодом – Інститут археології та редколегію «Українського історичного журналу». 1964 року став доктором історичних наук, 1968-го – професором, 1969 року обраний членом-кореспондентом АН Української РСР.

Однак з архівною справою не поривав. Він причетний до числа тих архівістів, які ініціювали проведення багаторічної кампанії з підготовки і видання 26-томної історії міст і сіл Української РСР, від Головної редколегії відповідав за том Київської області. З його участю була здійснена низка інших археографічних видань, у тому числі тритомний збірник, присвячений 300-річчю возз'єднання, як тоді твердили, України з Росією.

Підтримував Федір Павлович зв'язки з Дунаєвчиною. 1992 року взяв участь у науковій конференції «Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.», оголосив доповідь про міжнародне значення визвольної війни 1648-1654 рр. Разом з академіком П.Т. Троньком знайомився з науково-кращезнавчою роботою Маківського колегіуму, Михайлівської і Слобідорахнівської ЗОШ I-II ст., Дунаєвського районного музею, районної бібліотеки, відділу освіти. Взяв участь у першій установчій конференції, разом з головою Всеукраїнської спілки краєзнавців академіком П.Т. Троньком благословив створення Дунаєвської районної організації ВСК – другого в Україні районного краєзнавчого осередку Спілки, який очолив тоді автор цих рядків. Під час того приїзду рішенням виконкому міської ради від 31 березня 1992 року славетному землякові було присвоєно звання Почесного громадянина м. Дунаївці [10].

1 листопада 1995 року Федора Павловича не стало. У районній газеті був вміщений некролог, а делегація дунаївчан взяла участь у похороні покійного на Байковому кладовищі [11].

А 19 листопада 1997 року на приміщенні Дунаєвської №2 ЗОШ I-III ст., де колись навчався Ф.П. Шевченко, була урочисто відкри-

та меморіальна дошка. Вона повідомляє: «1930 року Дунаєвецьку семирічну школу закінчив Федір Павлович Шевченко – видатний учений, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України». Щире слово про Федора Павловича мовили академік П.Т. Тронько, професор І.С. Винокур, однокласник М.М. Повивайло, вдова Розалія Карпівна Шевченко. Було зачитано вітальне послання віце-прем'єра українського уряду академіка В.А. Смоляя. У шкільному музеї відкрита експозиція, присвячена знаному випускнику. Дарунки школи і музею залишили гості урочистостей, а в книзі відгуків киянин доктор історичних наук, професор Ю.А. Пінчук записав: «Вражений любов'ю громадян Дунаївців до історії, зокрема вшануванням свого земляка, видатного історика України Ф.П. Шевченка. У день відкриття музею учень Федора Павловича Юрій Пінчук. 19.XI.1997 р.» [13].

Згодом у райбібліотеці, куди з Києва були доставлені понад 1000 книг та різних матеріальних речей з квартири Шевченків, була відкрита бібліотека-музей Ф.П. Шевченка. 2014 року з нагоди 100-річчя Ф.П. Шевченка облтелерадіокомпанія за нашої допомоги і підтримки зробила телефільм, присвячений ювіляру.

Процес повоєнного відновлення архівної справи в Кам'янець-Подільській області проходив складно, але поступально. Напружено працював Кам'янець-Подільський обласний архів, який у жовтні 1946 року очолював В.П. Ручко. Сюди, власне, передавали архівні документи Дунаєвецький, Миньковецький та Смотрицький райархіви. Основна робота концентрувалася в 4-х відділах: дореволюційних фондів, післяреволюційних, таємних і науково-довідкової літератури. Колектив приймав і систематизував по роках і фондах документальні матеріали: 12375 од. зб. від міських та районних архівів, 3 вагони документів про Поділля від київських архівів, вагон реєвакуйованих документів облвиконкому, упорядковував бібліотеку, яка на вказаний час налічувала 22294 книги.

Зібраний джерельний матеріал давав можливість розгортати науково-видавничу та агітаційно-пропагандистську роботу. Вона, до речі, була визначена однією з важливих функцій архівістів, у звіті передбачений розділ, який відбивав результати. Вони, ті результати, були досить скромні, але перші кроки в цьому напрямку робилися: в обласній газеті «Радянське Поділля» опублікована стаття зі спогадами подолян, які повернулися з німецької каторги, підготовлена і в трьох місцях прочитана доповідь «Роковини визволення м. Кам'янець-Подільського від німецько-фашистських загарбників», написана за архівними джерелами. До збірника, що готувався до публікації, відібрано 118 документів [3, с.267].

На архівістів покладалася і спецобробка документів окупаційного періоду, що поступали з райархівів, взяття на облік «контрреволюційних елементів», виконання запитів оперативних органів. На 1946 рік планувалося облархіву взяти на картковий облік 3100 таких осіб, а заобліковано фактично 5240, складено 32 списки в 5 екземплярах на 3947 «контрреволюційних елементів», дано 37 позитивних відповідей на 75 запитів оперативних органів [3, с.268].

Найважче було створити нормальну матеріально-технічну базу райархівів. Якщо Дунаєвецький райархів мав сухе, обігрите, з електричним освітленням та охороною приміщення, то Смотрицький, де приміщень для районних організацій не вистачало, ютився в сирому підвальному приміщенні і питанню, не зважаючи на тиск перевіряючих, не вирішувалося. Згадувався Смотрицький райархів серед небагатьох районів (Волочиський, Полонський), які не мали нормальних приміщень, у наказі начальника УНКВС по Кам'янець-Подільській області 6 червня 1945 року [3, с.263] та рішених обиради «Про покращення умов роботи міських та районних державних архівів» 13 травня 1947 року. У зв'язку з тим, що 1947 року планувалася концентрація в райархівах документальних матеріалів установ, підприємств, колгоспів, сільських рад за 1944 рік, ставилося завдання перед виконкомом, у тому числі й Смотрицьким, протягом травня заслухати звіти начальників райвідділів НКВС про підготовку і конкретні заходи зі створення умов для прийому і збереження документальних матеріалів [3, с.269].

До 1951 року був приведений в належний стан і забезпечений стелажами, іншим обладнанням 21 районний архів, у стадії ремонту перебувало ще 6. У числі кращих був Дунаєвецький райархів, який 1948 року очолила Оксана Опанасівна Василенко. В аналізі роботи архівів від 6 вересня 1950 року, здійсненому архівним відділом УМВС Кам'янець-Подільської області, відмічено: «У багатьох районах як, наприклад, у Деражнянському (завідуюча тов. Мазур), Вінковоцькому (Шнайдерман), Дунаєвецькому (Василенко) та ін. підвищили вимогливість до впорядкування документальних матеріалів в установах, стали конкретно і ґрунтовно складати акти обслідувань» [3, с.272]. У цьому ж огляді знову згадувався Смотрицький райархів, його завідувач Стафіюк як такий, що «з кварталу в квартал не виконував плану» [3, с.273]. Серйозні недолаки були виявлені і в роботі Староушицького та Миньковоцького районів (завідуючі Тернавський, Вороновська) [3, с.274].

У 50-х роках поліпшилося використання архівних документів у наукових цілях. Наприклад, 1957 року в читальному залі облархіву працювало 38 дослідників, які використали 686 справ і книг [7, с.19]. З використанням матеріалів облархіву підготували і захистили дисертації викладачі Кам'янець-Подільського державного педінституту І.С. Зеленюк, І.Ф. Слизький, В.І. Тищенко та ін. Архівістами Хмельницької області були видані збірники документів «Боротьба за владу Рад на Поділлі» (1957), «Поділля в роки громадянської війни» (1959).

Застосовувалися матеріальні і моральні стимули. Скажімо, у березні 1951 року Кам'янець-Подільському облдержархіву був вручений перехідний Червоний прапор Міністерства внутрішніх справ Української РСР [7, с.18]. 1958 року на честь 40-річчя з часу прийняття декрету РНК РРФСР «Про реорганізацію і централізацію архівної справи» наказом управління МВС у Хмельницькій області були оголошені подяки 22 архівістам, у тому числі О.П. Буровій – начальнику архівного відділу УМВС, І.І. Кириченку – начальнику облдержархіву,

І.В. Гарназі – заступнику начальника облдержархіву, Н.І. Костогриз – зав. Новоушицьким райархівом та іншим [3, с.281-282].

4 жовтня 1958 року була затверджена мережа держархівів Української РСР, у січні 1959 року вступило в дію нове положення про районні та міські архіви з перемінним фондним складом.

На зламі 50-60-х років мережа архівних установ знову зазнала змін. У відповідності з указом Президії Верховної Ради УРСР від 27 січня 1959 року був ліквідований Миньковецький район, його архів та населені пункти перейшли до Дунаєвецького та Новоушицького районів. А 1962 року був ліквідований Смотрицький район.

Дунаєвецький районний архів став більшим, адже ввібрав у себе документальний масив двох сусідніх ліквідованих районних архівних установ. Турботи по прийому архівних справ, обслуговуванню установ, організацій, підприємств, колгоспів і сільрад, приєднаних до району населених пунктів колишніх Миньковецького і Смотрицького районів, лягли на плечі Оксани Опанасівни Василенко, яка в січні 1948 року вступила на посаду й успішно справлялася з покладеними на неї обов'язками. На жаль, документів про цей період роботи райдержархіву (планів, звітів, інформацій, листування) не збереглося. Можливо це пов'язано з перепідпорядкуванням архівних установ з міліцейського відання у відання архівних відділів обласної, міських і районних рад депутатів трудящих. Воно відбулося на основі постанови ЦК компартії України і Ради Міністрів УРСР від 11 квітня 1960 року № 546-33. 23 червня того року виконком Хмельницької облради вирішив: «1. Перетворити архівний відділ управління внутрішніх справ в архівний відділ при виконкомі обласної Ради депутатів трудящих. 2. Призначити начальником архівного відділу при виконкомі обласної Ради депутатів трудящих тов. Бурову Ольгу Петрівну» [3, с.282].

Відповідні зміни сталися в районах та містах. Архіви були перепідпорядковані виконкомам районних та міських рад. Завідуючою Дунаєвецького архівного відділу (і, відповідно, райархіву) залишилася О.О. Василенко. Архів був переміщений до напівпідвальної частини приміщення райвиконкому на розі вулиць Шевченка і 1 Травня.

Отже, незважаючи на серйозні втрати, яких зазнали архівні установи в роки нацистської окупації, вже в перші дні після вигнання окупантів на звільнених територіях почалося відновлення діяльності архівних установ, пошук, врятування вцілілих документів довоєнних фондів, а також документів і матеріалів про злочинну діяльність окупантів і колаборантів.

Поступово відновлювалася матеріальна база, на посади архівістів призначалися працівники, здатні виконувати надскладні завдання відновлювальної доби, відбувався збір листів остарбайтерів, спогадів учнів, учителів та інших працівників про діяльність окупантів, а також про рух опору в тилу.

Дунаєвецький райархів, до 1960 року підпорядкований, як і в інших містах, районах, відділу НКВС, спочатку очолила

Р.С. Карвацька, 1948 – О.О. Василенко. Вони й забезпечили виконання завдань відбудовного періоду і вже 1950 року Дунаєвецький райархів відзначався як один з кращих.

Важливу роль у повоєнній відбудові архівної справи в Україні відігравав дунаєвчанин за походженням, з 1943 року керівник науково-видавничого відділу Архівного управління Української РСР Федір Павлович Шевченко. За його редакції і упорядкування побачили світ низка документальних збірників та наукових досліджень, які розкривали трагізм і героїчну участь українців у Другій світовій війні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Поточний архів архівного відділу Дунаєвецької районної державної адміністрації, спр. 1.
2. Апанович О.М. Федір Павлович Шевченко – історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина : спогади та історіографічний аналіз / Олена Апанович. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2000. – 180 с.
3. Архівна справа на Хмельниччині : зб. док., мат. і світлин / [упорядн.: Бернадська Л.В., Завальнюк О.М., Байдич В.Г. та ін. ; редкол.: Баженов Л.В. та ін.]. – Хмельницький : ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. – 416 с.
4. Вронська Т.В. Тюремний мартиролог окупаційного режиму: написи на стінах нацистських казематів / Т.В. Вронська, О.Є. Лисенко. – Х. : Права людини, 2014. – 584 с.
5. Григоренко О.П. Уродженці Дунаєвщини доктори історичних наук, професори Ф.П. Шевченко і В.С. Прокопчук – видатні історики, організатори архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень / О.П. Григоренко // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2013. – Вип. 5. – С. 585-603.
6. Дунаєвщина в іменах : біобібліогр. довідник / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. – Дунаївці, 2007. – Вип. 2. – 112 с.
7. Кириченко І. Архівне будівництво у Хмельницькій області / І. Кириченко // Архіви України. – 1968. – № 4. – С. 13-22.
8. Листи з фашистської каторги : збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини / автор передм. і ред. Ф.П. Шевченко. – К. : Укрполітвидав, 1947. – 157 с.
9. Мищак І.М. Діяльність оперативних груп архівного управління України по збиранню документальних матеріалів (1941-1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 6. – С. 204-209.
10. Прокопчук В.С. Вшанування пам'яті Ф.П. Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці / Віктор Прокопчук // «Істину встановлює суд історії : зб. на пошану Федора Павловича Шевченка» / [упорядн.: С. Батуріна, Г. Боряк, А. Дубровіна, І. Матяш та ін. ; відп. ред. Геннадій Боряк]. – К. : Держкомархів України, 2004. – Т. 1: Джерела. – С. 207-213.
11. Прокопчук В.С. Вшанування пам'яті Ф.П. Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці / Віктор Прокопчук // Історіографічні дослідження в Україні : наук. зб. / відп. ред. Ю.А. Пінчук. – К. : НАН України, Ін-т іст. України, 1999. – Вип. 7: Пам'яті історика України, чл.-кор. НАН України Ф.П. Шевченка. – С. 91-99.
12. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. / В.С. Прокопчук ; [наук. ред. П.Т. Тронько]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 185.

13. Прокопчук В.С. Федір Павлович Шевченко і Дунаєвеччина // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський : К-ПДУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С. 207-211.
14. Селянський рух на Буковині в 40-х рр. ХІХ ст. : зб. док. / упорядн. Ф.П. Шевченко. – К. : Укрполітвидав, 1949. – 229 с.
15. Федір Павлович Шевченко : біобібліографія / упорядн.: Г.В. Боряк, Н.О. Герасименко, О.В. Тодійчук ; відп. ред. П.С. Сохань. – К. : Ін-т іст. АН УРСР, 1989. – 106 с.

В. С. Прокопчук

Дунаєвечий районний архів в перше післявоєнне десятиліття (40-50-е роки ХХ століття)

В статті на прикладі Дунаєвечкого району Хмельницької області досліджено процес відновлення архівного дела в післявоєнне час. Показано, які втрати архівам всіх рівнів нанесла Друга світова війна, як органи влади та архівного управління, підпорядковані НКВД, приймали заходи збереження документальних свідчень про військові події та злочинну діяльність окупантів та колаборантів, відновлювали архівні установи на звільнених територіях.

Встановлено шкоду, завдану війною низовому архівному зв'язку, зокрема Дунаєвечкого району, крок за кроком по відновленню архівного дела, збиранню документів та матеріалів періоду окупації, налагодженню делопроєвництва та створенню ведомствених архівів в установах, організаціях, на підприємствах та в колгоспах. Показано внесок дунаєвечанина-архівиста Федора Павловича Шевченка в розвиток архівного дела в Україні, діяльність науково-видавничого відділу Архівного управління Української РСР, який він очолював в 1943 році, видання ряду документальних збірок під його редакцією.

Доведено, що вже в п'ятидесяті роки ХХ ст. архівні установи Хмельниччини не тільки відновили матеріальну базу та кадровий потенціал, наладили взаємодію всіх ланок архівної мережі, але й активізували використання архівних фондів з науковою метою, публікацію документів та матеріалів, видання перших післявоєнних документальних збірок.

Ключові слова: Дунаєвечий район, районний архів, архівне дело, фонд, евакуація, втрати, відновлення.

V. S. Prokopchuk

Dunayivtsi region archive in the post-war decades (40-50s of the 20th century)

In the article it is analyzed the process of archive reconstruction in the post-war period by the example of Dunayivtsi region, Khmelnytskyi oblast. There are shown losses of archives of all levels caused by the World War II, how the authorities and archive management subordinated by People's Commissariat of Internal Affairs took measures to preserve the documentary evidence of military events, criminal activity of invaders and collaborators.

It is determined damage of low-level archive unit caused by war, in particular of Dunayivtsi region, steps to restore the archives, documents and materials collection of occupation period, establishing of clerical work and creating department archives of institutions, organizations a, en-

terprises and collective farms. It is highlighted the contribution of Fedir Pavlovich Shevchenko, an archivist of Dunayivtsi origin, to the development of archives in Ukraine, the activities of scientific publishing department of the archival management of the Ukrainian SSR, which he headed in 1943, publishing a series of documentary collections he edited.

It is proved that in the 50s of the 20th century archival institutions of Khmelnytskyi oblast not only restored the material base and human resources, established all units cooperation network of archives, but also strengthened the use of archives for scientific purposes, the publication of documents and materials, with the first post-war time documentary collections.

Key words: Dunayivtsi region, the region archive, archiving, fund, evacuation, damage, reconstruction.

Отримано: 26.06.2015

УДК 94(477.43)«1950-2010»

Ю. А. Хоптяр

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1950-х – початок 2000 рр.)

В статті аналізується хід історичного процесу в Ярмолинецькому районі Хмельницької області у 50-х роках ХХ ст. – початку ХХІ ст., що дозволить у перспективі створити суцільне дослідження історії краю. У 50-х рр. ХХ ст. у Ярмолинецькому районі тривала відбудова зруйнованого війною господарства тому діяльність населення зосереджувалося на промисловості, сільському господарстві, освіті, культурі. Загалом тільки у 1950 р. було чимало зроблено: запрацював цегельний завод, стали до ладу постійнодіючі ясла на 20 місць, а ланка, організована з працівників контори колгоспу ім. Мічуріна, виростила по 511 цнт. цукрових буряків з гектара. Восени того ж року у Ярмолинцях відбулася сільськогосподарська виставка. За вказівкою з центру відбувалося укрупнення місцевих колгоспів, внаслідок якого із чотирьох господарств утворилося два: ім. Сталіна с. Березівка (з 1957 р. «Іскра») та ім. Мічуріна с. Буриці. Промислові, переробні і будівельні організації що утворилися у 1960-90-х рр. розташовувалися на околицях селища. Найбільшим підприємством став завод «Кристал». Населення району забезпечувалося електроенергією районного управління «Вінницяенерго». У 1969 р. промислові підприємства Ярмолинець реалізували готової продукції на 3,2 млн. крб. З 1970 р. почала діяти фабрика господарських товарів на якій працював 41 робітник. У 2001 р. прийняли програму соціально-економічного та культурного розвитку, головними завданнями якої визначалися: підвищення життєвого рівня населення, забезпечення економічного зростання, підвищення конкурентоздатності економіки. Протягом 2002 р. промисловий розвиток відносно стабілізувався. Підприємствами вироблено промислової продукції на суму 2202,3 тис. грн., або 101,2% до 2001 р., товарів народного споживання – 1969,3 тис. грн., або 106,3%. За підсумками 2002 р. приросту обсягів продукції добилися працівники хлібокомбінату.

Ключові слова: відбудова, планування, укрупнення, зернові культури, промисловість, сільське господарство, освіта, культура.